

Warszawa, 10 lutego 2023 r.

Prof. dr hab. Maria Jolanta Olszewska
Instytut Literatury Polskiej
Uniwersytet Warszawski

Opinia promotorska
rozprawy doktorskiej mgra Marka Grajka

Dramaturgia Stanisława Przybyszewskiego: przemiany treści, formy i stylu

Praca doktorska mgra Marka Grajka została poświęcona analizie twórczości dramaturgicznej Stanisława Przybyszewskiego. Wykorzystał w niej wszystkie utwory dramatyczne autora *Śniegu*, czyli jedenaście ukończonych i wydanych za życia pisarza dramatów oraz trzy utwory, które nie zachowały się w całości lub nie zostały przez pisarza ukończone, a są znane tylko ich fragmenty z druku w czasopiśmie z epoki. Wzbogacił analizy dramatów o wypowiedzi teoretyczne pisarza na temat dramatu i sceny, w tym również o te, które można odnaleźć w jego bogatej korespondencji i innych tekstach autobiograficznych. W ten sposób dysertacja mgr. Grajka zbliża się do ujęć monograficznych. Wnioski na temat zamysłu i strategii pisarskich Przybyszewskiego dotyczą właściwie całej jego twórczości umieszczonej w szerszym kontekście modernizmu polskiego i europejskiego. Wydaje się, że na temat dzieła pisarskiego autora *Homo sapiens* powiedziano już bardzo dużo, o czym świadczy obszerna bibliografia prac poświęconych analizie jego utworów zamieszczona na końcu doktoratu. A jednak badania, których rezultatem są liczne, mniej lub bardziej obszerne opracowania, pozostające na różnym poziomie, w tym niezwykle cenne badania Gabrieli Matuszek-Stec, Edwarda Bonieckiego, Dariusza Dziurzyńskiego Hanny Ratusznej czy Katarzyny Badowskiej, nie wyczerpują w pełni zagadnienia, jakim jest twórczość Przybyszewskiego i jego rola w rozwoju literatury modernistycznej, zarówno w polskim, jak i zachodnim wymiarze.

Autor doktoratu starał się zweryfikować obecną w badaniach nad twórczością Przybyszewskiego opinię na temat niskiej wartości artystycznej i scenicznej jego dramatów, ocenianych zdecydowanie niżej niż jego eseje i powieści. Dotyczy to zwłaszcza później twórczości dramaturgicznej Przybyszewskiego, w której miał powielać swe wcześniejsze pomysły i w konsekwencji powstały utwory epigońskie, niezauważane lub wstydlive

przemilczane przez badaczy twórczości autora *Dzieci szatana*. Mgr Grajek ujął całościowo dzieło pisarskie Przybyszewskiego, sytuując je na tle bogatego kontekstu epoki, w której przyszło żyć i tworzyć pisarzowi, aby potwierdzić lub podważyć sąd powtarzany przez badaczy, takich jak Zygmunt Greń czy Roman Taborski, na temat niezmienności twórczości dramaturgicznej Przybyszewskiego. Autora dysertacji interesowała kwestia potencjalnej ewolucji tekstów dramatycznych autora *Śniegu*.

Mgr Grajek oparł swe badania na literackiej teorii dramatu, co oznacza, że analizy twórczości dramaturgicznej Przybyszewskiego zostały przez niego dokonane z punktu widzenia filologa i historyka literatury. Punktem wyjścia dla tych rozważań stał się rozdział poświęcony teorii dramatu i teatru wypracowanej przez autora *Złotego runa*. Autor dysertacji skupił swą uwagę przede wszystkim na analizie jego broszury pt. *O dramacie i scenie* (1904). Dowiódł, że Przybyszewski posiadał dużą świadomość estetyczną. Nie był zatem dyletantem, ani epigonem w tej dziedzinie, ale twórcą, który doskonale potrafił wsłuchiwać się w głosy swej epoki, miał intuicję pisarską i zmysł sceniczny. a jego broszura okazała się niezwykle ważna dla rozwoju Wielkiej Reformy Teatru. Z przeprowadzonych badań mgra Grajka wynika również, że Przybyszewski znał współczesną dramaturgię europejską: skandynawską, niemiecką, austriacką, francuską rosyjską i polską. Jego dramaty dobrze wpisują się w przestrzeń modernistycznego teatru i z założenia mają charakter innowacyjny. Jednocześnie pisane są z myślą o wystawieniu ich na scenie i o odbiorcach. Przybyszewski interesował się teatrem i dramaturgią głównie od strony praktyki teatralnej. Można powiedzieć, że był człowiekiem teatru.

Aby udokumentować tezę, że wbrew utrwalonym opiniom twórczość dramaturgiczna Przybyszewskiego na przestrzeni kilkudziesięciu lat uległa jednak przemianom treści, formy i stylu, na co wpływ miały życiowe doświadczenia pisarza, autor dysertacji wykorzystał odpowiednio dobraną metodologię, polegającą na zasadzie nierozłączności życia i losów twórcy od jego dzieła. Wyszedł bowiem z założenia, że ewolucja treści, formy i stylu w dramaturgii Przybyszewskiego związana jest z przemianami światopoglądowymi, które dokonywały się w jego psychice pod wpływem rozmaitych wydarzeń (m.in. przepracowywania przeszłości, tendencji motywacyjnych i poznawczych, a także konfliktów emocjonalnych, jakie pisarz musiał rozwiązywać). Badając twórczość dramaturgiczną Przybyszewskiego z perspektywy literaturoznawczej, mgr Grajek podjął udaną próbę wniknięcia w psychikę pisarza, co znalazło swe odzwierciedlenie w pisanych przezeń utworach, zarówno epickich, jak i dramatycznych. W tym celu Marek Grajek wykorzystał metodę psychobiografii, promowaną przez Anitę Całek. Jednak należy zastrzec, że doktorat mgra Grajka nie jest próbą napisania

psychobiografii Przybyszewskiego, tylko rzeczą zbliżoną do monografii dramaturgii Przybyszewskiego, w której została wykorzystana metoda psychobiograficzna jako jeden z możliwych sposobów analizy dzieł pisarza, pozwalający na wykorzystanie wszelkich materiałów biograficznych Przybyszewskiego zawierających treści psychologiczne.

Mgr Grajek zaplanował swą pracę w ten sposób, że wyodrębnił konkretne fazy w życiu pisarza, co umożliwiło mu prezentację jego dramaturgii. Pomogły mu w tym teoria biegu życia Charlotte Bühler oraz koncepcja modelowego twórcy Howarda Gardnera. Z tych samych narzędzi korzystała także Anita Całek w swej pracy *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*. Dramaty Przybyszewskiego zostały ułożone chronologicznie, co pozwoliło autorowi dysertacji pokazać, jego ewolucję światopoglądową i wpływ, jaki wywarła ona na tworzone przez niego utwory. Opisowi poddał kształtowanie się światopoglądu Przybyszewskiego w okresie dzieciństwa (faza I według teorii Bühler) oraz formułowanie przez niego programu twórczego w okresie młodości (faza II według teorii Bühler).

W części drugiej swej dysertacji Mgr Grajek dokonał analizy wszystkich czternastu dramatów pisarza, wprowadzając podział na trzy okresy, w których pisarz tworzył dla teatru. W pierwszym z tych okresów, czyli w latach 1897–1906 powstało siedem jego utworów scenicznych (*Dla szczęścia, Złote runo, Goście, Matka, Śnieg, Odwieczna baśń, Śluby*, nieukończone *Srebrne gody*). W drugim okresie teatralnym, w latach 1910–1914, powstały trzy dramaty (*Gody życia, Topiel i Miasto*), które świadczą, co udokumentował Marek Grajek, o podejmowanych przez Przybyszewskiego nowych tematach (problematyka obyczajowa, sensacyjna i historyczna). W trzecim okresie teatralnym Przybyszewskiego, czyli w latach 1925–1927 powstały dwa dramaty (*U wrót Twoich, Mściciel*, szkic *Ostatnia miłość Don Juana*). Spośród dwóch dokończonych w tym ostatnim okresie życia dramatów jedynie *Mściciel* miał swą sceniczną premierę i zachował się w całości. Dramat *U wrót Twoich*, choć dokończony przez pisarza, nie doczekał ani wydania, ani premiery ze względu na słabe oceny wydawców i dyrektorów teatrów.

Wszystkie czternaście dramatów Przybyszewskiego zostało przez mgra Grajka bardzo wnikliwe, wręcz drobiazgowo zanalizowanych pod kątem zawartości treści, budowy fabuły, konstrukcji bohaterów, koncepcji czasu i przestrzeni oraz stylu, a także z uwzględnieniem ich realizacji scenicznych (o ile takie się pojawiły). Autor dysertacji założył, że w ten sposób komponując swój doktorat, łatwiej będzie mu prześledzić przemiany dokonujące się w dramaturgii pisarza na przestrzeni tych kilkunastu lat, wskazać elementy anachroniczne, jak i innowacyjne. W ostatniej, trzeciej części doktoratu o charakterze rekapitulacji Marek Grajek dokonał podsumowania wcześniejszych analiz dramatów Przybyszewskiego w odniesieniu do

wskazanych przez niego trzech okresów teatralnych, które pokrywają się z trzema ostatnimi fazami życia pisarza (faza IV, faza V i faza VI). Takie potraktowanie i odczytanie twórczości dramaturgicznej autora *Złotego runa* w odniesieniu do jego biegu życia pozwoliło autorowi dysertacji postawić tezę, że to właśnie dramat jest tym gatunkiem literackim, w którym pisarz wykazał się najdojrzalszą postawą artystyczną. Jest też bardziej nowatorski niż jego powieści. Markowi Grajkowi udało się ujawnić obecność kategorii tragizmu, ironii i groteski w późnej twórczości pisarza. Zwrócił uwagę na powtarzalność pewnych motywów i wątków, stale obecnych w jego utworach scenicznych. Przybyszewski powielał konwencje obecne w swej epoce, ale jednocześnie jego dramaturgia jawi się jako odrębna na tle epoki modernizmu. Praca doktorska mgra Grajka zawiera wiele ciekawych spostrzeżeń i odkryć dotyczących dramaturgii Przybyszewskiego. Np. autor dysertacji pokazał pokrewieństwo sztuk Przybyszewskiego z dramaturgią Oskara Miłosza czy Witkacego. Tych szczegółowych, ważnych rozpoznań w doktoracie jest znacznie więcej. Tak więc autor dysertacji nie tylko rekonstruuje fakty biograficzne i dokonuje analiz utworów napisanych przez Przybyszewskiego, ale w swej pracy doktorskiej szuka odpowiedzi na ważne dla niego pytania o zawartość treściową utworów, ich rozwiązania estetyczne, język, a także o przyczyny braku popularności pisarza pod koniec życia, a po jego śmierci szybkiego i prawie zupełnego zapomnienia. Całość dysertacji wieńczy zwięzłe *Zakończenie*, gdzie pojawiają się wnioski o charakterze ogólnym, które można z powodzeniem odnieść do całego dzieła pisarskiego Przybyszewskiego – do charakterystycznego dla niego sposobu myślenia o świecie, stylu pisarskiego i warsztatu.

Autor rozprawy podjął w swym doktoracie temat ważny z wielu względów, nie tylko historycznoliterackich, poznawczo atrakcyjny i wymagający przy tym rozległych kompetencji badawczych. Trzeba docenić to, że jego dysertację cechuje dobrze zaplanowana, przejrzysta kompozycja i pogłębiona refleksja badawcza. Teza jest wyraźnie sformułowana i konsekwentnie przeprowadzana w kolejnych rozdziałach rozprawy, co czyni ją czytelną i przemyślaną pod względem układu treści. Autor wie, czego ma szukać, pod jakim kątem chce analizować zgromadzony przez siebie materiał i jakie treści z niego wydobyć. Ta narzucona sobie dyscyplina myślowa jest godna uznania i - według mnie - stanowi niewątpliwą zaletę pracy. W swej dysertacji mgr Grajek zademonstrowana pełną i wszechstronną wiedzę na temat pisarstwa autora *Dzieci szatana*. Wykorzystał ustalenia dotyczące literatury tego okresu zawarte w licznych opracowaniach dotyczących zarówno biografii, jak i twórczości Przybyszewskiego oraz epoki, w której tworzył. Wspierał się także literaturą pomocniczą z dziedziny psychologii i antropologii, co pozwoliło mu wyjść poza wąsko potraktowaną historię literatury. Świadczy o tym bardzo obszerna, szczegółowa bibliografia zamieszczona na końcu

pracy. Na końcu doktoratu zostały zamieszczone: pieczołowicie zestawiona tabela życia i twórczości Przybyszewskiego, pozwalająca umiejscowić pisane przez niego dramaty w obrębie jego życia oraz Aneks, zawierający transkrypcję fragmentów trzech niewydrukowanych w całości dramatów pisarza (*Srebrne gody*, *U wrót Twoich*, *Ostatnia miłość Don Juana*). Marek Grajek wykorzystał nie tylko dobrą znajomość wszystkich powieści pisarza, ale także jego eseje, listy, mowy, wstępy i przekłady, które są przywoływane w tej pracy doktorskiej ze względu na podejmowane w niej zagadnienia.

W podsumowaniu tej *Opinii* chciałabym podkreślić, ogromny wysiłek badawczy podjęty przez mgra Grajka w jego pracy nad dramaturgią Przybyszewskiego. Dysertacja powstała na podstawie wnikliwych, szczegółowych analiz dramatów autora *Śniegu* odczytywanych za pomocą metody hermeneutycznej, oparta jest na trafnie rozpoznanym stanie badań i przemyślanej metodologii ze sprawnym wykorzystaniem dobrze opanowanych narzędzi interpretacyjnych. Autor dysertacji potrafił w sposób wiarygodny i rzetelny skomponować swą pracę tak, aby była ona przekonująca i badawczo wartościowa. Doktorat Marka Grajka niewątpliwie stanowi ważny wkład w badania nad twórczością Przybyszewskiego i literaturą polskiego i europejskiego modernizmu.

Maria Jolanta Olszewska

